

ЗАКОН УКРАЇНИ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»

Науково-практичний коментар

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора
Петкова Сергія Валерійовича*

ЮРІНКОН ІНТЕР

Київ – 2026

Рецензенти:

Калюжний Р. А., доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії держави і права, конституційного
та адміністративного права факультету права та міжнародних відносин
Державного університету «Київський авіаційний інститут»;

Тимошенко В. А., доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри військового права та правоохоронної діяльності
навчально-наукового інституту військової історії, права та соціальних наук
Національного університету оборони України.

Колектив авторів:

Алієв Р. В., Боднарчук О. Г., Бортняк К. В., Вановська І. М., Гаруст Ю. В.,
Захаріна Т. І., Золотарьова М. К., Коротатнік І.М., Копотун І. М., Кривенко О. В.,
Лошицький М. В., Макарова Т. П., Микитюк М. А., Пасіка С. П., Пашинський В. Й.,
Петков С. В., Скриньковський Р. М., Тична Б. М., Чубенко А. Г., Шамрай Б. М.

Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»: науково-практичний коментар / за заг. ред. С. В. Петкова, Київ : Юрінком Інтер, 2026. 348 с.

ISBN 978-966-667-942-3

Науково-практичний коментар Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» пропонує студентам, курсантам, ад'юнктам (аспірантам) та іншим учасникам навчального процесу особливу допомогу: він орієнтує на ґрунтовне вивчення норм чинного законодавства у сфері соціально-правового захисту військовослужбовців, пропонуючи науково-практичне обґрунтування кожної статті з посиланнями на діючі норми інших нормативно-правових актів, роз'яснень Верховного суду, Наказів МОУ; на судову практику. Видання дозволяє формувати поглиблені знання у цій сфері та розвиває в учасників навчального процесу здатність науково мислити та застосовувати різні методи пізнання.

Буде корисним при вирішенні питань, пов'язаних із соціальним забезпеченням військовослужбовців, в судах при здійсненні нагляду щодо дотримання законодавства прокурорами, для використання посадовими особами органів військової юстиції, командирами, військовослужбовцями Збройних Сил України та інших військових формувань. Розрахований на студентів юридичних факультетів ВНЗ, курсантів ВВНЗ, ВНП ВНЗ та інших учасників навчального процесу.

УДК 34:[364.6-7:355.01-057.36]](477)(094.58)

Видавництво «Юрінком Інтер» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. Ця книга виготовлена з паперу, сертифікованого Forest Stewardship Council®

Зміст

ПЕРЕДМОВА	7
------------------------	---

Розділ I

Загальні положення	9
---------------------------------	---

Стаття 1. Соціальний захист військовослужбовців.	11
Стаття 1 ¹ . Законодавство про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей.	17
Стаття 1 ² . Гарантії соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей.	21
Стаття 2. Заборона обмежень прав військовослужбовців.	28
Стаття 3. Сфера дії цього Закону	37
Стаття 4. Забезпечення виконання законодавства щодо соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей.	44

Розділ II

Права військовослужбовців	47
--	----

Стаття 5. Забезпечення громадянських прав і свобод військовослужбовців	49
Стаття 6. Реалізація військовослужбовцями права на свободу світогляду і віросповідання	55
Стаття 7. Недоторканність військовослужбовця	58
Стаття 8. Основні права військовослужбовців, пов'язані з проходженням служби	66
Стаття 8 ¹ . Право військовослужбовців на вибір місця проживання і виїзд за кордон.	78
Стаття 8 ² . Реалізація права військовослужбовців на інформацію	80
Стаття 9. Грошове забезпечення військовослужбовців	81
Стаття 9 ¹ . Продовольче, речове та інше забезпечення військовослужбовців.	99
Стаття 9 ² . Винагороди військовослужбовцям під час дії воєнного стану (особливого періоду) ...	108

Зміст

Стаття 10. Службовий час і час відпочинку військовослужбовців.	112
Стаття 10 ¹ . Право військовослужбовців на відпустки. Порядок надання військовослужбовцям відпусток та відкликання з них.	118
Стаття 11. Право військовослужбовців на охорону здоров'я, медичну допомогу та біологічне батьківство (материнство)	136
Стаття 12. Забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей жилими приміщеннями	159
Стаття 13. Право військовослужбовців та членів їх сімей на освіту	180
Стаття 14. Пільги військовослужбовцям та членам їх сімей	188
Стаття 15. Пенсійне забезпечення і допомога	207
Стаття 16. Одноразова грошова допомога у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві	225
Стаття 16 ¹ . Особи, які мають право на призначення та отримання одноразової грошової допомоги	244
Стаття 16 ² . Розмір одноразової грошової допомоги	248
Стаття 16 ³ . Призначення і виплата одноразової грошової допомоги	252
Стаття 16 ⁴ . Підстави, за якими призначення і виплата одноразової грошової допомоги не здійснюються	262
Стаття 17. Відшкодування заподіяної шкоди	265
Стаття 18. Соціальні гарантії прав членів сімей військовослужбовців.	271

Розділ III	
Право військовослужбовців на оскарження неправомірних рішень та дій, отримання правничої допомоги	277
Стаття 19. Право військовослужбовця на оскарження неправомірних рішень та дій	279
Стаття 20. Право військовослужбовців на правничу допомогу	284
Розділ IV	
Відповідальність посадових осіб за порушення цього закону. Нагляд за додержанням цього закону	295
Стаття 21. Відповідальність посадових осіб за порушення цього Закону.	297
Розділ V	
Фінансування витрат, пов'язаних з реалізацією цього Закону	303
Стаття 23. Фінансування витрат, пов'язаних з реалізацією цього Закону	305
Судова практика національних судів	307
Судова практика Європейського Суду з прав людини	331
Про тривалу неможливість виконання судових рішень внаслідок відсутності коштів у держави.	333
Про сталу і системну практику тривалого невиконання судових рішень про виплату соціальної допомоги	333
Про неналежне інформування особи про результати тестування на ВІЛ та неправомірного розголошення інформації про її ВІЛ-позитивний статус іншим особам	333
Про дотримання принципу поваги до житла при виселенні з гуртожитку сім'ї військовослужбовця.	334
Про дискримінацію за ознакою статі при наданні поліцейським права на відпустку по догляду за дитиною.	334
Про заборону публічного використання георгіївської стрічки.	335

Зміст

Про відмінності у ставленні між чоловіками і жінками військовослужбовцями стосовно права на відпустку по догляду за дитиною	335
Про зобов'язання військового медичного офіцера сплатити відшкодування у зв'язку з достроковим розірванням контракту	335
Про тривале невиконання судового рішення про відшкодування військовослужбовцю за речове забезпечення та витрати на проїзд	336
Щодо відсутності дискримінації при наданні допомоги по інвалідності цивільним особам порівняно з ветеранами війни	336

Передмова

В сучасних умовах розбудови правової держави та демократичного громадянського суспільства в Україні значно зростає роль правового забезпечення діяльності всіх інститутів нашого суспільства, в тому числі і такого особливого суспільного інституту держави, яким є Збройні Сили України. Важливою складовою правового забезпечення Збройних Сил України є практична реалізація інструментів соціального та правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей.

Конституція України визнала людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Соціальна справедливість і гуманність є головними основоположними принципами, на яких повинна будуватися вся концепція соціального захисту населення, будь-якої його соціальної групи і конкретного індивіда, в тому числі в даному випадку – військовослужбовців ЗСУ. На реалізацію цих завдань і було прийнято 20 грудня 1991 року Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»¹.

Цей Закон відповідно до Конституції України визначив основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, встановив єдину систему їх соціального та правового захисту. Він гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей в економічній, соціальній, політичній сферах сприятливі умови для реалізації їх конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та регулює відносини у цій галузі. Реформування ЗСУ, що було проведено у попередні роки, передбачало удосконалення нормативно-правової бази, визначення статусу військовослужбовців та їх захисту. Так за часи незалежності України цей Закон неодноразово змінювався і, на превеликий жаль, не на користь військовослужбовців.

Слід акцентувати увагу на те, що в останній час почали зріти суперечки взагалі щодо необхідності існування терміну «соціальний захист» із пропозиціями замінити його на компенсації та певні гарантії. На фоні цих заяв маємо знову зауважити, що вій-

---

¹ Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.

Передмова

ська служба нерозривно пов'язана з професійним ризиком і професійна діяльність військовослужбовців пов'язана з ризиком для здоров'я.

Зважаючи на вище викладене, вивчення курсу навчальної дисципліни «Право соціального захисту» і його підрозділу «Соціальний та правовий захист військовослужбовців» набуває ще більшої актуальності. Структура та зміст науково-практичного коментаря визначені, в першу чергу, структурою Закону, що був прокоментований та співпадає з тематикою навчального курсу.

Концепція сучасної юридичної освіти – підготовка висококваліфікованих, високоосвічених спеціалістів, які мають належний рівень правової і загальної культури. Концепція сучасної військово-юридичної освіти не відходить від загальноприйнятої концепції вищої освіти України і тому призначення даного видання – це якісно наповнити розділ навчальної дисципліни «Право соціального захисту» для формування у військових юристів правильного та єдиного розуміння питання соціального захисту військовослужбовців.

Видання спрямоване на формування поглиблених знань у цій сфері та розвиток у студентів та курсантів здатності науково мислити з застосуванням різноманітних методів пізнання. Буде корисним для практичного застосування суддям, посадовим особам органів військової юстиції, аспірантам, командирам, військовослужбовцям ЗСУ та інших військових формувань.

Сергій Петков
доктор юридичних наук,
професор

РОЗДІЛ І
Загальні положення

Стаття 1

Соціальний захист військовослужбовців

Соціальний захист військовослужбовців – діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом.

Коментар

Соціальний захист військовослужбовців у зазначеній статті Закону подається, передовсім, як діяльність, одна із функцій держави. Функції держави – це основні напрями її діяльності, в яких знаходять свій вираз, власне, сутність держави, її завдання і цілі і якими зумовлена робота всього державного апарату та кожного з його її окремих органів.

Відповідно до ст. 1 Конституції України «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава». Саме соціальна сутність держави визначає, за будь-яких політичних і економічних умов, одним із головних її завдань, обов'язків всебічне забезпечення соціальних прав громадян, у тому числі і тих, що проходять військову службу в Збройних Силах і інших військових формуваннях України та членів їх сімей. Соціальний захист військовослужбовців, як функція держави, має забезпечити повноту реалізації військовослужбовцями та членами їх сімей всього обсягу соціальних прав з урахуванням особливостей їх правового статусу.

Структура правового статусу військовослужбовців включає загальну (статус людини і громадянина), спеціальну (сукупність загальних військово-службових прав і обов'язків), особливу (комплекс специфічних рис, які характеризують правовий стан відповідних категорій військовослужбовців в залежності від військових звань, посад тощо) та особистісну (особливості правово-

го стану окремого військовослужбовця) частини. В правовому статусі військовослужбовця мають поєднуватися права, свободи, обов'язки людини, громадянина і, власне, військового. Останнє допускає можливість обмежень військовослужбовців в правах і свободах людини (громадянина), які обумовлені специфікою військової служби. Тому забезпечення реалізації конституційних прав і свобод військовослужбовців вимагає чіткого дотримання законності щодо можливих обмежень у цих правах, які, в свою чергу, можуть застосовуватися лише з легітимною метою і лише у випадках, в обсязі і в порядку передбаченими в законодавстві.

Встановлення системи правових і соціальних гарантій належить розглядати як закріплення на законодавчому рівні необхідних для забезпечення соціальних прав певних умов політичного, соціально-економічного і юридичного характеру та практичну організаційну діяльність держави, спрямовану на їх реальне створення. Метою такої діяльності держави є досягнення певної соціальної безпеки громадян (військовослужбовців), яка може бути визначена як «позитивно врегульований правовими нормами і реалізований на практиці стан, коли держава забезпечує наявними в її розпорядженні демократичними методами підтримання гідного рівня життя громадян та гарантує можливість задоволення основних потреб її розвитку»².

Базовими засадами соціальної безпеки, за умов усталеної демократичної політичної системи, є її економічні та правові основи. «...Які б політичні колізії не відбувалися – часткова зміна правлячої еліти, прихід до влади нових політичних партій, реструктуризація політичних сил, конфлікти між гілками влади, тощо – між політичною владою та кожним громадянином завжди залишається своєрідна «буферна зона», яку створюватимуть правові норми та економічні основи, котрі забезпечують соціальні права громадян»³. Як суттєву, надважливу гарантію соціальних прав громадян (у т.ч. військовослужбовців) належить розглядати зобов'язання України, зазначене в одному із осново-

---

² Скрипник О. В., Тихий В. П. «Соціальна держава і проблеми забезпечення соціальної безпеки». *Вісник Конституційного Суду України*. 2002. № 2. С.45-48.

³ Там само.

положних міжнародних документів у галузі прав людини – Міжнародному Пакті про економічні, соціальні і культурні права, щодо здійснення «в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визначених у цьому Пакті прав...» (ст. 2 Міжнародного Пакту про економічні, соціальні і культурні права).

Поняттям матеріальних і духовних потреб військовослужбовців охоплюються їх законні інтереси – певні блага матеріального і нематеріального характеру, які мають відповідне формально юридичне закріплення. Одним із найважливіших інтересів військовослужбовців є право на різні види матеріального забезпечення (грошове, продовольче, речове та інші). Важливо розуміти, що грошове та інші види матеріального забезпечення військовослужбовців через специфіку їх діяльності мають розглядатися не як винагорода за виконану роботу, а як необхідна умова їх служби – особливого виду державної служби, основним призначенням якої є захист Вітчизни.

У разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом, діяльність держави щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей включає забезпечення функціонування системи пенсійного забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей, державного обов'язкового страхування, призначення і виплату одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), поразення (контузії, травми або каліцтва) чи інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних і резервістів та інвалідності звільнених з військової служби осіб, заходи по їх соціально-професійній адаптації.

Таким чином соціальний захист військовослужбовців як функція держави включає: забезпечення реалізації їх прав, пільг, гарантій, компенсацій органами державної влади, місцевого самоврядування та органами військового управління; удосконалення механізмів, інститутів соціального захисту; охорону життя і здоров'я військовослужбовців, а також інші заходи, спрямовані на створення умов життя та діяльності, що відповідають характеру військової служби та її ролі в суспільстві.

Реалізація заходів щодо соціального захисту військовослужбовців, осіб звільнених з військової служби та членів їх сімей

покладається на органи державної влади, органи місцевого самоврядування, органи прокуратури, військову службу правопорядку у межах їх повноважень, а також є обов'язком командирів і начальників усіх рівнів.

Важливим обов'язком командирів (начальників) є дотримання законності в питаннях соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Ці питання врегульовані Конституцією України (ст.ст. 17,46), законами України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про статус ветеранів військової служби та їх соціальний захист», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України та членів їх сімей», «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про зайнятість населення» та іншими. Діяльність органів державної влади, органів військового управління у цих питаннях регулюється також указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України та окремими відомчими нормативно-правовими актами, що регулюють не лише загальні напрямки діяльності по соціальному захисту, а й конкретні питання різних видів забезпечення військовослужбовців (грошове, продовольче, речове, квартирне, медичне та інші види забезпечення).

Зауважимо, що в юридичній літературі поняття соціального захисту характеризується по різному. З одного боку, соціальний захист представляється виключно як функція, як об'єктивний обов'язок держави, зумовлений її соціальною сутністю. А з іншого, – соціальний захист відноситься також до каталогу основних прав людини і громадянина, за ним визначається статус суб'єктивного права. Ця позиція не суперечить змісту ст. 46 Конституції України, яка зазначає, що «громадяни мають право на соціальний захист». У контексті ст. 46 Конституції України підставою виникнення такого права у військовослужбовців можна вважати певний соціальний ризик, який пов'язаний з їх професійною діяльністю та суспільно значущою метою військової служби.

Так в мотивувальній частині рішення Конституційного Суду від 20 грудня 2016 р. зазначено: «визначений законами України відповідно до положень статті 17 Конституції України комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту військовослужбовців <...>, зумовлений не їх непрацевдатністю або відсутністю достатніх засобів для існування (стаття 46 Конституції України), а особливістю професійних обов'язків, пов'язаних з ризиком для життя та здоров'я, певним обмеженням конституційних прав і свобод, у тому числі права заробляти матеріальні блага для забезпечення собі і своїй сім'ї рівня життя, вищого за прожитковий мінімум»; «соціальні гарантії військовослужбовців <...> впливають з характеру покладених на них службових обов'язків у зв'язку з виконанням ними державних функцій» (абзаци десятий, одинадцятий пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 17 березня 2004 року N 7-рп/2004); «норми-принципи частини п'ятої статті 17 Конституції України щодо забезпечення державою соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей є пріоритетними та мають безумовний характер.»⁴ .

Зазначимо, що прихильниками віднесення права на соціальний захист до суб'єктивних прав особи є професор Козюбра М. І., професор Рабінович П. М., Безугла Я. І., Хавронюк М. І.

Узагальнений зміст суб'єктивного права військовослужбовців на соціальний захист можна визначити:

- як можливість особи повною мірою задовольняти свої законні інтереси матеріального характеру «в максимальних межах наявних ресурсів» (ст. 2 Міжнародного Пакту про економічні, соціальні і культурні права);
- право вимагати від уповноважених суб'єктів (органів державної влади, військового командування) здійснення відповідних дій, спрямованих на забезпечення певних соціальних прав;
- можливість вдатися до захисту порушених соціальних прав і домагатися їх відновлення.

---

⁴ Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-16#Text>.

